

PETRIJIN „ŽENSKI SVET“

Sažetak: Savremena sociolingvistička istraživanja u oblasti odnosa jezika i roda pokazuju da je jezik značajno sredstvo formiranja/izražavanja ženskog identiteta, kao i izraz, ali i sredstvo reprodukcije postojeće strukture moći u društvu. Primenjujući Sapir-Vorfovu hipotezu na specifično područje formiranja i manifestacije „ženskog sveta“ u delu Dragoslava Mihailovića *Petrijin venac*, rad analizira značenjsku strukturu Petrijinog govora pomoću tehnike analize sadržaja. Namera rada je da pokaže kako se kroz upotrebu i frekventnost određenih pojmova u specifikovanim kontekstima izgrađuje i reprodukuje Petrijin (ženski) identitet, pogled na svet i vlastito mesto u njemu; sagledava i vrednuje ženska „sudbina“ u posleratnoj Jugoslaviji.

Takođe, tekstu se pristupa iz ugla kritičke analize diskursa sa namerom da se pokaže kako govornica (Petrija) procenjuje socijalne situacije u kojima se nalazi (naročito odnose moći) i kako u skladu sa značenjima koje im pridaje, koristi različite jezičke strategije u okviru neprevladanog patrijarhalnog kulturnog modela uprkos zvanično proklamovanoj egalitarnoj ideologiji.

Ključne reči: kulturni modeli, kritička analiza diskursa, ženski svet, identitet, jezik

1. Polazna razmatranja

Roman Dragoslava Mihailovića *Petrijin venac* koji se prvi put pojavio u oktobru 1975. godine u redovnom kolu Srpske književne zadruge izazvao je ogromnu pažnju stručne i čitalačke javnosti kako zbog načina na koji je strukturisana građa romana, tako možda još i više zbog Mihailovićeve odluke da celokupan tok radnje romana izloži u obliku pripovedanja nepismene seljanke Petrije Đorđević, u izvornom kosovsko-resavskom dijalektu.

Petrijin venac je roman sastavljen iz pet prozних celina: „Pi vodu i čuti“, „Uveličane slike i dosadne mačke“, „Leži mi, sestro, u krv da ti kažem koja si“, „Velika opasnost i vešta odbrana od veštice“ i „Nebeski svirači“. Zbog ispovednog oblika kazivanja u prvom licu, ovaj roman ima formu skaza.

Iako naizgled Petrija pripoveda uglavnom o svom životu, najčešće nevoljama, patnjama, smrti i bolestima koje su je pratile, dublje strukture romana prate (doduše iz Petrijine perspektive) društveno-istorijske događaje koji obuhvataju period od Drugog svetskog rata, kroz etape društvene, ekonomske i ideološke transformacije jugoslovenskog društva do 70-ih godina 20. veka i njihovih posledica po život običnih ljudi – u ovom slučaju lokalizovanih u siromašnoj rudarskoj oblasti južne Srbije.

Čitajući brojne osvrte književnih kritičara na *Petrijin venac* i upoređujući ih sa ličnim doživljajem romana, nametnuo se utisak da je, pored objektivnih merila kritike vrednosti jednog književnog dela, nešto bitno propušteno, nenamerno i kako se čini, sasvim u skladu sa preovlađujućim kulturnim modelom druge polovine 20. veka u našem društvu. Naime, kod većine kritičara, Petrija se doživljava kao pravi predstavnik naroda; naše naravi koja je postojana i nesalomiva i koja čini srž bića našeg čoveka. Ona to nesumnjivo i jeste; ali njena priča je ženska priča, njena sudbina je ženska sudbina, njeno trpljenje i nevolje nisu univerzalni i ne pogađaju podjednako žene i muškarce; shodno tome, i posledice koje proizilaze iz različitih životnih situacija i uloga nemaju istu težinu.

2. Teorijske koncepcije

Logično bi bilo ovaj deo rada započeti pregledom sociolingvističkih teorijskih stavova i istraživačkih rezultata brojnih feministički orijentisanih autorki koje su svojim naporima dale znatan doprinos osvetljavanju odnosa jezika i roda; tačnije formiranja, održavanja i reprodukcije nejednake raspodele moći između žena i muškaraca unutar dominantnog patrijarhalnog kulturnog modela. Međutim, pre konkretizovanja teorijsko-metodoloških osnova ovog rada, vredno bi bilo precizirati ukratko sa stanovišta kritičke sociolingvistike odnos između jezika, identiteta i ideologije.

Pre svega, u ovom okviru se postavlja osnovni zahtev da se odnos između jezika i pojedinaca koji ga koriste posmatra kao kompleksan i dinamičan odnos u kome se varijeteti, stilovi, žargoni, idiolekti itd. kombinuju i ukrštaju u izgradnji različitih diskursa koje pojedinci koriste u okviru različitih govornih i delatnih zajednica koje se međusobno prepliću i ukrštaju. To znači da se kritička sociolingvistika pri istraživanju društvene interakcije pre svega usmerava na njene lingvističke elemente, istovremeno pokušavajući da proдре u latentne determinante sistema društvenih odnosa i očekivanih/neočekivanih posledica koje mogu imati na taj sistem. U ovom smislu, kritička analiza diskursa, koja je usmerena na analizu uloge diskursa u produkciji i reprodukciji odnosa moći – hegemonije određene društvene grupe nad ostalim članovima društva, teži da detektovanjem i tumačenjem jezičkih fenomena da doprinos smanjivanju (ukidanju) razlika, predrasuda, stereotipa i društvenih nejednakosti uopšte (Filipović, 2009: 19).

Jezik se posmatra kao jedan od ključnih korelata i suštinskih elemenata kulturnih modela i ideologija koje ih čine, a koji služe za formiranje stavova prema svetu koji nas okružuje, naših verovanja, percepcija, emocija, odnosa prema drugim članovima naše zajednice, ali i njihovim reakcijama. Proučavanje i što adekvatnije razumevanje obrazaca jezičke interakcije može da doprinese potpunijem uvidu u strukturu kulturnih modela, njihovih ideoloških osnova koji služe kao podloga za tumačenje sveta koji nas okružuje. Treba napomenuti da je proučavanje ideologije¹

¹ Ovde se pod ideologijom podrazumeva sveukupnost kulturnih značenja i interpretacija koje sadrže jezičke poruke i jezičke strukture i koje govornici određenog jezika u okviru svoje društvene zajednice

u jeziku pre svega usmereno na pretpostavke i stavove o moći, rodu, etnicitetu, religijskoj ili političkoj pripadnosti iz čega sledi i proučavanje posledica tih stavova na ponašanje i život ljudi. Ovo polazište ističe ključnu i direktnu vezu ideologije i identiteta. Samim tim, predstavlja važan deo polazne pretpostavke ovog rada.

Takođe treba naglasiti da se u ovom radu pri proučavanju nastajanja, uobličavanja i reprodukcije Petrijinog identiteta i njenog ženskog sveta identitetu pristupa na kompleksniji način u odnosu na ranije rodne teorije koje su patile od raznih vrsta redukcionizma. Identitet, kako se upotrebljava u ovom radu, i koji pojedinca određuje u društveno-kulturnom kontekstu, podrazumeva spoj sinhronijskih (rodnih, profesionalnih, nacionalnih itd.) i dijahronijskih (rasnih, religijskih, etničkih i dr.) komponenti. i što je najvažnije, u osnovi ovako shvaćenog identiteta leži znanje, tačnije proces saznavanja i identifikacije koji pojedincima pomaže da se orijentišu u svetu koji ih okružuje i u čijim okvirima se odvija neprestana međuljudska interakcija.

2.1. Kulturni modeli, teorije odnosa jezika i roda

Interakcija i suština odnosa između jezika, mišljenja i shvatanja sveta (i na osnovu toga mogućnosti i načina ljudskog delovanja u društvu) odavno je predmet promišljanja naučnika različitih oblasti i teorijskih orijentacija.² Posle dužeg perioda dominacije transformaciono-generativne lingvistike Noama Čomskog, poslednjih decenija oživljava interesovanje za Sapirove i Vorfove stavove o međuo odnosu jezika i stvarnosti u svetlu savremenih teorijskih orijentacija i istraživanja.

Da bi se objasnilo osnovno stanovište sa koga se pristupa analizi formiranja i reprodukcije Petrijinog ženskog sveta potrebno je ukratko reći nešto o ulozi i načinu funkcionisanja kulturnih modela i njihove upotrebe u ovom radu.

Pod kulturnim modelima se pre svega podrazumeva strukturisano društveno znanje bez koga ne možemo da budemo prihvaćeni kao punopravni članovi društva; to su teorijske konstrukcije organizovane hijerarhijski, a koje su poznate svim članovima određene kulture i sadrže sve potrebne informacije koje ljudima omogućavaju da obave bilo kakvu aktivnost, jezičku i nejezičku. Uključuju sisteme verovanja i ideologije, kolektivne predstave o društvu i svetu oko nas, teorije i diskurse, celokupnu društvenu kulturu, ali i društvenu praksu i manje ili više stabilne strukture koje ih prenose i održavaju.

Za analizu koja se sprovodi u ovom radu od velike je važnosti stav da kulturni modeli imaju veliku direktivnu snagu – njihova uloga se ne iscrpljuje u tome da nam pomažu da razumemo svet, već nam i nalažu koje vrednosti treba da usvojimo kao poželjne, kojim ciljevima da težimo i kako da se u skladu sa tim ponašamo. S obzi-

odabiraju za prenošenje poruka. Jezičke ideologije su mentalne, sistemske, najčešće implicitne strukture koje govornike osposobljavaju da primenjuju, razumeju – pa i da menjaju važeće jezičke konvencije svog društva i kulture.

² Još je Humbolt isticao da su jezik i mišljenje u neraskidivoj vezi, a pošto su jezici različiti, razlikuju se i njihovi govornici. Samim tim, i njihova shvatanja i interpretacije sveta se neminovno razlikuju. Ova ideja će kasnije biti razrađena u dosta polemisanj čuvenoj Sapir-Vorfovoj hipotezi o jezičkoj relativnosti.

rom na to da se ljudska interakcija može sagledati i kao primena ideologije i kulturnih modela, važno je istaći da su učesnici u interakciji istovremeno i aktivni agensi koji svojim delanjem direktno utiču na formiranje kako diskursa, tako i ideologija, tj. kulturnih modela. Analiza lika Petrije koja se sprovodi u ovom radu nastojaće da pokaže – sa jedne strane ogromnu direktivnu snagu patrijarhalnog kulturnog modela koji tvrdokorno odoleva pokušaju uvođenja egalitarnog socijalističkog – ideološkog, političkog i kulturnog modela – i sa druge strane kako sama Petrija reprodukuje postojeći diskurs i kulturnu praksu.

Analiza bi, sledstveno tome, trebalo da potvrdi da namerno ili nenamerno poistovećivanje lika i sudbine junakinje romana □ naratorke sa „duhom“ i „suštinom“ našeg „naroda“ zamagljuje društvenu realnost koja je slojevita i hijerarhijski uređena po mnogim parametrima koji definišu značenjsku strukturu i realnost koja nije objektivno ista za sve, a čiju bitnu dimenziju čini rodna podela uloga i položaja. Ciljevi, vrednosti, ponašanja sa jedne strane, slika o sebi, i mestu u društvu sa druge, doprinose činjenici da objektivno data realnost generiše različita značenja i vrednosti rodni identiteta i njima odgovarajućih položaja i uloga.

Premda je, kako je napred navedeno, Sapir-Vorfova hipoteza jezičke relativnosti³ trpela mnoge kritike i ključni elementi hipoteze nisu izdržali ispit prakse, uočeno je da modifikacija elementa hipoteze koju predlaže Džoša Fišman može da bude vrlo korisna i opravdana za predstojeću analizu. Naime, ako se zadržimo na nivou leksičke ili semantičke karakteristike jezika i posmatramo je u interakciji sa „kulturnim temama“ i nejezičkim podacima, pokazuje se na nizu eksperimenata da pozitivna korelacija postoji. Drugim rečima, određeni leksički ili semantički fond omogućava govornicima koji njima vladaju da opažaju delove stvarnosti (samim tim i da im pridaju određena značenja i preduzimaju adekvatne akcije) koji izmiču pažnji onih koji ne raspolažu tim fondom (Fishman, 1978: 184). Stav je da se ovaj element hipoteze može primeniti u analizi kako celine Petrijine priče, tako i na pojedine segmente □ odabir događaja i osoba koji su ključni u njenom životu, način govora, način na koji ih predstavlja, vokabular. Modifikacija u odnosu na originalnu hipotezu se pre svega odnosi na činjenicu da se ne posmatraju razlike govornika različitih jezika i njihovi različiti svetovi, već se distinkcija proučava na nivou jedne jezičke zajednice, ali na osnovu rodne pripadnosti kao najznačajnije varijable za potrebe ovog rada.

Poseban teorijski doprinos istraživanjima interakcije jezika i roda, koji se primenjuje u ovom radu, dale su savremene feminističke teorije. Prva od njih, poznata kao „**teorija dominacije**“ iznosi stav da je „jezik muškaraca“ jedan od ključnih mehanizama za uspostavljanje i održavanje dominacije nad ženama i svoju pažnju usmerava na analizu konverzijskih situacija u kojima muškarci koriste poziciju

³ Po ovoj hipotezi, stvarni svet je u velikoj meri sagrađen na jezičkim navikama grupe; pošto na svetu ne postoje čak ni dva dovoljno slična jezika koja bi na identičan način predstavljala društvenu stvarnost, svetovi u kojima žive različita društva su zaista različiti svetovi, a ne jedan isti kome samo dajemo različite nazive. Opažanja i utiske o svetu u kome živimo organizujemo u našim umovima pre svega kao jezičke sisteme, pravimo koncepte kojima pridajemo značenja na osnovu dogovora sa ostalim pripadnicima naše govorne zajednice i koji je kodifikovan u našim jezičkim obrascima.

moći. Nasuprot njoj, „**teorija različitosti**“ (model dve kulture) prihvata različite govorne delatnosti žena i muškaraca, naglašavajući da oni govore različitim dijalektima, što je posledica različitih strategija u procesu socijalizacije. To dalje vodi do razlika u usvajanju jezika i u aspektima sociopsihološkog razvoja, pri čemu se kao vrlo bitna izdvaja struktura vršnjačke interakcije – devojčice koriste jezik kao sredstvo za uspostavljanje intimnosti, prijateljstva i poverenja; dečacima je osnov prijateljstva zajednička fizička aktivnost u grupama koje su hijerarhijski organizovane. Postavka ove teorije je i da su žene sklonije da koriste komunikativne strategije zajedništva i podrške, dok muškarci uglavnom koriste strategije takmičenja. Na kraju, po „**teoriji performativnosti**“, niko od nas se ne rađa kao žena ili muškarac, već mi čitavog života formiramo sopstveni identitet, ubrajajući i rodni, pri čemu je jezik ključno sredstvo za predstavljanje tog identiteta u zajednici – ali uvek u skladu sa našim etničkim, profesionalnim, obrazovnim, religioznim i drugim uverenjima i stavovima, tj. ideologijama i kulturnim modelima. Sve tri teorije su se, u delovima koji su primenljivi u svrhe analize, pokazale izuzetno inspirativnim i korisnim.

3. Metodologija

Za potrebe analize i provere polaznih stavova u radu je kao osnovna korišćena tehnika analize sadržaja. Njena najčešća i najplodotvornija upotreba je u domenu društvenog komuniciranja koji je neophodan sastavni deo svake ljudske delatnosti, uključujući i umetnost, posebno književnost. Kao sredstvo za proučavanje simboličke komunikacije, analiza sadržaja se, pre svega, odnosi na sadržaj poruka, njihovu učestalost, značenje koje im se pridaje, namere odašiljača poruke i očekivane/neočekivane reakcije onih kojima su upućene. Najčešća područja primene analize sadržaja su: 1) ispitivanje političke propagande; 2) ispitivanja tematskog sadržaja književnosti, likovne umetnosti, filma, masovne kulture – stavova koji preovladavaju u pojedinim granama umetnosti i umetničkim pravcima; 3) proučavanje udžbenika; 4) proučavanje jezika; 5) sređivanje izvornih podataka u sociološkim i drugim istraživanjima (Milić, 1996: 571–590).

Analiza romana *Petrijin venac* predstavlja studiju slučaja. Analiza sadržaja kao istraživački postupak, s obzirom na svoju elastičnost i široko područje primene, pokazao se kao adekvatan za potrebe nameravane analize – ona je pre svega kvalitativna, i usmerena je na sledeće segmente:

- Roman kao Celina;
- Društveno-istorijski kontekst radnje romana;
- Ključni događaji u Petrijinom životu (onako kako ih ona sama vidi, ali su obuhvaćeni i oni koji su naizgled sporedni);
- Jezik kao sociolekt i idiolekt □ u funkciji formiranja i izražavanja vrednosti, stavova, sopstvenog identiteta i veze sa konkretnim delovanjem;
- Osnovni motive;
- Glavni i sporedni likovi (odnos prema Petriji i njihovi međusobni odnosi);
- Petrija.

Svi navedeni segmenti su u tesnom međudnosu i u stvari vode ka poslednjem navedenom, praveći simbolički zatvoreni krug – venac.

U izvođenju rezultata analize su takođe korišćeni sekundarni izvori podataka, poput književnih kritika; sociološka istraživanja vezana pretežno za političko-ekonomske aspekte posleratne jugoslovenske transformacije ali i komparativna analiza rezultata nekoliko istraživanja sprovedenih u drugoj polovini 20. veka koja su se odnosila na proučavanje položaja žena u španskim i francuskim selima (Harding, 1975: 283–308).

Potrebno je na ovom mestu ograditi se u nekoliko tačaka: analiza izložena u ovom radu nema nikakvu nameru da se bavi umetničkom vrednošću dela, pravcem kome pripada niti piščevim opredeljenjem za određenu strukturu i specifični jezički izraz (i ne razmatra namere i stavove pica). Autorka rada se ne oseća nimalo kompetentnom da raspravlja o pitanjima o kojima su književni kritičari već u nekoliko navrata dali svoj više nego povoljan sud □ o romanu i kvalitetu stvaraoaca. Tamo gde se bude raspravljalo o jeziku kojim Petrija plete svoj venac, biće to isključivo u svrhu argumentacije koja treba da potvrdi polazne stavove sprovedene analize.

Treba naglasiti da razlog za izbor jednog književnog dela i glavne junakinje kao objekta sociološke analize, uklapanje i poređenje rezultata te analize sa konkretnim istraživanjima društveno-kulturne stvarnosti opisanog istorijskog perioda ne znači da autorka rada smatra da je roman neposredan odraz stvarnosti tadašnjeg društva kao što tvrde teorije odraza. Takođe, u radu se ne polazi ni od pretpostavke da je prevashodna funkcija umetničkog dela da oblikuje društvo – ovde se pre svega prilazi delu iz perspektive „romba“ kulture, koji naglašava da umetničko delo ne nastaje iznenada, bez intervencije ljudi; da dospeva do određene publike posredstvom mreža institucija koje su deo društvenog sistema. U načinu na koji potrošači koriste umetničko delo, značenjima koja to delo pobuđuje u njihovoj svesti i putevima kojima prodire u društvo posreduju upravo ovi pojedinci, sa izgrađenim stavovima i vrednostima, društvenim položajem, ulogama i društvenim mrežama kojima pripadaju. Sa druge strane, društvo sa svojim vrednostima, pravilima, zakonima, institucijama i celokupnom društvenom strukturom utiče na stvaraoce, distribuciju umetničkih dela, potrošače, a tako i na oblik umetnosti (Aleksander, 2007: 106–108).

4. Rezultati analize

Osnovni povod dubljeg interesovanja za delo Dragoslava Mihailovića *Petrijin venac* (pored njegove nesumnjive umetničke vrednosti, originalne kompozicije i neuobičajenog jezika) predstavlja orijentacija autorke rada na pitanja koja se tiču interakcije društva i kulture, i u tom okviru, posebno na odnos između jezika i roda. Profesionalna orijentacija i dugogodišnje proučavanje ovih problema osposobljavaju za osetljivost po pitanju naizgled jasnih, opšterazumljivih i opšteprihvaćenih stavova i tvrdnji o važnim društvenim i životnim pitanjima.

I pored neospornog uživanja koje pruža čitanje jednog ovakvog romana, nikako se ne može izbeći prilično mučan osećaj nesreće, bolesti, smrti, neprestane

brige, strepnje i borbe koja uvek ima izvestan kraj i pitanje da li je to univerzalna sudbina „našeg naroda“, ili, kao što mnogobrojne priče, izreke, žargonski izrazi, psovke pokazuju □ kao odrazi kolektivne svesti – ipak više odgovara sudbini dela „našeg naroda“ – ženama.⁴ U prilog ovakvom stavu mogu se nabrojati i mnogobrojna antropološka i sociološka istraživanja vezana za položaj žene u našem društvu u istorijskoj perspektivi, kao i savremena ispitivanja feministički orijentisanih autorki (da pomenemo samo Veru Erlih, Zagorku Golubović, Anđelku Milić, Marinu Blagojević i mnoge druge).

Izlaganje rezultata analize neće nužno pratiti redosled odabranih segmenata istraživanja, već će pre predstavljati pokušaj da se argumentuje polazni stav ukrštanjem najbitnijih uočenih karakteristika.

U istorijskom smislu, roman obuhvata period od Drugog svetskog rata do 1973. godine. To je period korenitih društvenih reformi – uvođenje socijalizma kao političkog sistema i njemu odgovarajuće egalitarne ideologije, ubrzane industrijalizacije i urbanizacije koje prati proces demografskog rastakanja seoskih područja, promena u obrazovnoj i profesionalnoj strukturi, kulturi uopšte. Međutim, sve te korenite promene su naznačene onoliko koliko je potrebno da se osvetli sudbina Petrije Đorđević, koja u momentu kazivanja svoje ispovesti ima 52 godine.

Značajno je za analizu da je ona nepismena seljanka, najstarije dete u zemljoradničkoj porodici koja pored nje ima još dve ćerke i jednog sina.

Osnovni motivi pomoću kojih Petrija plete venac svoje priče i sudbine su:

- Smrt (bezimeno dete na početku romana, Petrijina petogodišnja ćerka Milana, Petrijin sin koji umire pri rođenju, prva svekrva Vela Bugarka, druga svekrva, dever, otac, majka, pas Stanimir, prvi muž Dobrivoje, drugi muž Misa);
- Bol i patnja, najupečatljiviji prilikom pripovedanja o prvom porođaju, Milijaninom abortusu, trovanju živom i Miinoj bolesti;
- Nevolje i prepreke koje su Petriji stalno na putu, a za koje uzrok skoro uvek nalazi u vraćanju ili sopstvenoj krivici.

Odabrani centralni motivi oko kojih kruži Petrijino pripovedanje predstavljaju mrežu u koju se stalno upliću konkretni događaji i likovi koji su neposredni učesnici u njima.

Što se tiče likova o kojima Petrija govori, njihovo pominjanje je uvek u neposrednoj funkciji osvetljavanja uzroka, toka ili posledica nekog konkretnog događaja koji je za nju bitan. Važno je istaći da se za Petriju žene dele u dve kategorije: ili su dobre, mučenice, ili su svekrve, veštice i „loše žene“. Kada u svojoj priči pominje ženske likove, priča se obično odnosi na događaje i komunikaciju koji za predmet imaju isključivo ono što se tradicionalno smatra „ženskim domenom“ – porodica, bračni odnosi, deca, uopšte briga o drugima – upravo ono što važeći kulturni model podrazumeva da treba da bude uloga i mesto žene u patrijarhalnom društvu.

⁴ Radovi različitih autorki i autora koji analiziraju problem mizoginičnosti srpskog društva na polju politike, ekonomije, umetnosti i kulture, jezika, obrazovanja, zakonodavstva predstavljeni su u dva zbornika pod nazivom *Mapiranje mizoginije u Srbiji*.

Sa druge strane, kada su muški likovi u pitanju, vrlo je oskudan opis emocija, i njih Petrija uglavnom definiše kroz aktivnosti koje su vezane za „spoljni svet“ – posao, kafanu ili zemljoradnju. Takođe, jedino kroz muške likove Petrija opisuje društvenu hijerarhiju, jer se muškarci vide kao nosioci društvenog položaja preko koga se određuje i status i identitet žena (u Petrijinom životu se pojavljuju, od najviših do najnižih u hijerarhiji inženjer, doktori, policajac, kafedžija, rudari, zemljoradnici i besposličari).

Za sticanje statusa u patrijarhalnom društvu, i uže, u okviru porodice, ključnu ulogu ima rađanje muškog deteta. Međutim, kao bitan posredujući momenat u ovom procesu zadobijanja društvenog položaja ističe se odnos sa svekrvom, čija važnost je naglašena činjenicom da je u Petrijinom slučaju sa obe svekrve mogao da ima smrtonosan ishod. Nemajući nikakvu moć van domaćinstva i porodice i njenih članova, između snaje i svekrve se vodi borba oko zauzimanja dominantne pozicije. Reči kojima Petrija opisuje svoje svekrve, izrazi koje upotrebljava za njih spadaju u repertoar mizoginog govora: „Moja svekrva kučka . . . Samo još da je lipcala u ona ambar di je moje dete umorila, pa bi mi srce baš leglo na mesto“.

Rađanje muškog deteta ukida dominaciju svekrve nad snajom, ali i donosi ženi dostojanstvo: „Sad ja imam mojeg sina. Sama sam ga rodila, sama sam svoja gazdarica. Neće ta više da se izdire na mene, neće da me bije“. Ako ne rodi „mužu naslednika“, ako rađa samo žensku decu, muž će je vratiti primarnoj porodici (ako hoće da je prime nazad). Međutim, iako tako važno, rađanje se tretira kao životinjski čin nedostojan ljudskog bića, pa se ženi ne dozvoljava da se porađa u kući (dok nisu izgrađene bolnice), već se porađala u štali, krijući i često bez ičije pomoći. Abortus nije bio dozvoljen, pa se neželjena trudnoća prekidala nestručno što je za posledicu moglo imati neplodnost, ali i smrt žene.

Kroz Petrijine reči možemo da zaključimo da je žena odgovorna i **kriva** ako nema muškog poroda (preispitivanje muške „krivice“ se uopšte ne pominje), ako joj deca umiru, ako se neko u kući razboli, ako ženu tuku – ako bilo šta što se smatra tim ograničenim domenom kojim žena „upravlja“ nije u redu. Ovakav stav odlično ilustruje Petrijino stalno preispitivanje vlastitih postupaka koji na neki magičan način mogu da dovedu do neke nesreće i **osećanja krivice** za sve loše što se dešava bilo njoj, bilo osobama sa kojima je povezana.

Bitna karakteristika Petrijinog načina razmišljanja i stava prema životu i svetu jeste čudna mešavina sujeverja i nekultivisane pobožnosti, u kojoj sujeverje ipak preovlađuje. Važnu ulogu u ključnim događajima za Petriju ima vraćanje i veštice. Evo njenog opisa veštice: „Veštice žive onde di i drugi ljudi . . . Ne piše njojzi ništa na čelo. Ona ti je, more, ko i druge žene i radi sve što i druge žene“. Znači, svaka žena je potencijalna veštica.

Budući da se razvod braka (ili prosto teranje iz kuće) smatrao velikom sramotom za ženu, društveni stav prema „raspuštenicama“ je davao punu slobodu muškarcima da ih tretiraju skoro kao javne žene, bez mogućnosti da pruže otpor, tako da su se žene odlučivale, da iako ne žele, pristanu na vezu sa jednim muškarcem da ne bi morale da budu sa svima.

Pošto je ženino carstvo domaćinstvo i porodica, njihovo blagostanje i dobrobit su i njena odgovornost. Iako opšte uslove u kojima patrijarhalna porodica funkcio-

niše određuje muškarac, žena je primorana da koristi različite strategije snalaženja i lukavstva u slučajevima kada je normalno funkcionisanje ugroženo, a ako pokuša da se dogovara ili izokola da se izbori za ono što smatra dobrim rešenjem, dobiće odgovor da čuti i da je glupa. U svakom slučaju, podsetiće je gde joj je mesto.

Na ovom mestu je neminovno osvrnuti se na etiku brižnosti⁵ koja se smatra karakterističnom za žene. Petrija živi kroz druge o kojima se stara i koje neguje – ona zbrinjava tuđu decu, devere, roditelje, muževe, a ako nema ljudskog bića oko sebe, brinuće se o životinjama. Tuđa dobrobit je njena – ako nikome nije potrebna, ne vidi ni smisao vlastitog postojanja. Karakteristične su njene reči na kraju romana: „Moj domazluk me dole čeka, sigurno mi se čudi di sam do ovo doba. Kokoške treba u kokošarnik da zapnem, prase da naranim, mačkama mleko da sipem. Ne smem ja nji da zaboravim“.

Još jedna karakteristika Petrijinog pripovedanja se može izdvojiti kao bitna: opisi sopstvenog psihičkog ili fizičkog stanja, kao i stanja ostalih likova sadrže izraze koji se koriste za životinje, ali su najučestaliji kada opisuje sebe: „kaj kuće“; „živinče“; „ko gladna mačka“; „ko zaklanu svinju“; „ko bolesna kokoška, sve mi se perje obesilo“. Sa druge strane, možemo da primetimo da je u stanju da opiše fizički izgled drugih ljudi, naročito muškaraca, ali iz njene priče ne možemo ništa da zaključimo o njenom izgledu, sem kratke napomene da ima slabu kosu.

Opisi i shvatanja stanja, situacija, osobina, prirode, ljudi koji je okružuju i reči koje Petrija koristi da opiše svoje doživljaje izraz su nedostatka obrazovanja, ali i životnog okvira i iskustva koje je neposredno vezuje za zemlju i svet prirode i onemogućava da izađe iz okvira konkretno datog – njene misli i govor se kreću u okviru fonda reči kojim raspolaže: „Podrža to tako malo, podrža, i onda još samo jedanput zevnu. Ko neko jadno, mlogo umorno pile“.

5. Zaključna razmatranja

Jezik kojim govorimo veći deo vremena jedva i da primećujemo. Međutim, jezik predstavlja način razumevanja sveta, razlikovanja stvari i uočavanja njihovih međusobnih odnosa. Jezikom prenosimo znanja i vrednosti koji konstituišu našu kulturu, iz čega proizilazi da značenja koja nosi jezik nisu prepuštena našim odlukama. U tom smislu značenja povratno kontrolišu nas, obavezujući nas na pravila koja sadrže, a koja nisu samo institucionalno regulisana. Vrednosti upisane u kulturne modele i nošene jezikom, nisu simetrične, pa tako nisu simetrične ni muške i ženske vrednosti. Prethodne generacije zagovornika borbe za prava žena su nedvosmisleno pokazale stepen u kome „žena“ znači domaćinstvo, zavisnost, hranjenje, kako vicevi i žargonski izrazi reprodukuju stereotipe bespomoćne devojčice ili matore veštice (Belsi, 2010: 7–17).

⁵ Izraz „etika brižnosti“ je neuporedivo adekvatniji od izraza „etika brige“ u definisanju vrline koju žena poseduje starajući se o ostalim članovima porodice, i plodniji za potrebe ove analize. Ideju o preimenovanju i odgovarajuću argumentaciju prezentovala je S. Grujić na konferenciji JKD u Nišu, aprila 2014.

Uprkos nastojanjima da se dokaže kako vrednosti unutar kulturnih modela imaju univerzalno značenje, njihova struktura je hijerarhijski uređena i ne tretira podjednako društvene slojeve i grupe. Teorije o odnosu jezika i roda skreću pažnju na činjenicu da različite jezičke prakse koje koriste muškarci i žene odražavaju, ali i obnavljaju različite rodne društvene identitete, uloge i položaje. Ako je tačno da jezik odražava postojeću sociokulturnu organizaciju, onda je logično da se možemo kretati najvećim delom samo u okviru koji nam je unapred postavljen.

Okvir Petrijinog „ženskog sveta“ predstavlja seosko i palanačko okruženje u doba posleratnog razmaha socijalizma i krupnih društveno-kulturnih promena. Ali te promene nisu dotakle Petriju – ostala je sama, namučena pod senkom stalnih nevolja, bolesti, patnje i smrti. Posедуje maglovito i ograničeno znanje o širem društvenom kontekstu i samo u onoj meri koliko to utiče na nju i njeno neposredno okruženje. Jezik kojim Petrija gradi i održava svoj identitet i svet, svest o sebi i svom položaju je jezik seljanke bez dana škole, zemljoradnice i domaćice. U njenom svetu žena stiče ugled, status i smisao egzistencije (definiše sebe) kroz druge – oca, muža, decu. Sama nema nikakvu vrednost ni značenje, a stiče ih svojom brižnošću i sposobnošću da predvidi potrebe onih o kojima se stara i da ih na pravi način zadovolji. Njen stav prema životu je stoički – život jeste patnja, ali jedino ona može nečemu da nas nauči; treba izdržati do poslednjeg momenta. U ovom stavu može da se prepozna mitska figura „žene–junaka“ koja je predmet oštre kritike feministkinja jer glorifikuje žensku patnju, najčešće povezanu sa simboličkim, ali i fizičkim nasiljem.

Iako se iz Petrijinog pripovedanja može steći utisak o njenoj požrtvovanosti, istrajnoj borbi protiv svih nevolja, inteligenciji i snalažljivosti u dolaženju do željenog cilja, veštom upravljanju ograničenim materijalnim resursima i vođenju domaćinstva, pogrešno bi bilo zaključiti da muškarci nemaju nikakvu moć u domaćinstvu i svakodnevnim interakcijama (za koje su prvenstveno zadužene žene). Uloga žena u svakodnevnom porodičnom i seoskom životu ograničena je ulogom muškaraca u širim strukturama koje u stvari određuju uslove svakodnevnog života. Neformalna moć koju žene naizgled poseduju u delokrugu koji im „po prirodi pripada“, a koja se najčešće manifestuje kroz verbalne veštine i stavove, u stvari ih ograničava, primoravajući ih da kontrolišu jedna drugu i sužavajući polje njihove slobode (Harding, 1975: 285–308).

Postojeće kulturne i društvene strukture uobličuju vrste govora za žene; one ih razvijaju ostvarujući te strukture i uloge koje diktiraju, a koje su pre svega vezane za poslove i obaveze supruge i majke. One ih mogu koristiti i razvijati, ali teško mogu upotrebiti van okvira struktura koje su ih uobličile. Petrijin govor to pokazuje – funkcioniše efikasno samo unutar njenog „ženskog sveta“.

Literatura

- Aleksander, V. (2007). *Sociologija umetnosti*. Beograd: Clio.
- Belsi, K. (2010). *Poststrukturalizam: sasvim kratak uvod*. Beograd: Službeni glasnik.
- Blagojević, M. (ur.) (2000). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*. Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu.
- Vorf, B. L. (1979). *Jezik, misao, stvarnost*. Beograd: BIGZ.
- Grin, Dž. (1978). *Mišljenje i jezik*. Beograd: Nolit.
- Janković, V. (1985). *Petrijin venac Dragoslava Mihailovića*. Beograd: ZUNS.
- Klosovska, A. (2001). *Sociologija kulture*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lakoff, R. (2003). Language, Gender and Politics: Putting „Women“ and „Power“ in the Same Sentence. In *The Handbook o Language and Gender*, ed. J. Holms, M, Meyerhoff, 161–178. Malden, MA: Blackwell.
- Milić, A. (2007). *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja štampa.
- Milić, V. (1996). *Sociološki metod*. Beograd: ZUNS.
- Mihailović, D. (1981). *Petrijin venac*. Beograd: Nolit.
- Papić, Ž, L. Sklevicky. (ur.) (2003). *Antropologija žene*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ribnikar, V. (1985). Umetnost pripovedanja. u: *Petrijin venac Dragoslava Mihailovića*. Beograd: ZUNS.
- Harding, S. (1975). Woman and words in a Spanish village. In Reiter, R. *Toward an anthropology of women* 283–308. New York: Monthly Review Press.
- Filipović, J. (2009). *Moć reči*. Ogledi iz kritičke sociolingvistike. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Fishman, J. (1978). *Sociologija jezika: interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku i društvu*. Sarajevo: Zavod za udžbenike.

Jelena Petrović Desnica

PETRIJA'S "FEMININE WORLD"

Summary

Contemporary sociolinguistic research suggests that a key mechanism for creating, organizing, transferring and legitimizing the use of knowledge □ cultural models □ on one hand, and the conduct and activities within the society, on the other hand, is the discourse itself; whereas discourse is usually seen as a linguistic manifestation of ideology and meaning in the service of power.

Much of the research in the field of the relationship between language and gender shows that language is an important means of forming and expressing group and gendered identity. Therefore, gender linguistic practice is not only the expression of but also the means of reproduction of existing power structures within society.

Starting with contemporary gender-oriented sociolinguistic research and theory coupled with the theory of cultural models and Sapir-Whorf hypothesis of linguistic relativity, significantly modified for this study, and through the application of techniques of content analysis, this paper analyzes the semantic structure of the language and active practice of Petrija Đorđević. From the perspective of critical discourse analysis, we monitor the way Petrija estimates life situations in which she finds herself—especially power relationships, and the way, in accordance with the importance given to them, she uses various linguistic strategies in the specific socio-historical context of the collision of official egalitarian ideology and insurmountable patriarchal pattern that, together, relocate the fate of all “Petrijas” of that period in a somewhat separate reality. The intention of this work was to show how the use and frequency of certain terms in the specified contexts, moving within a given culture and value system build and play Petrija’s female identity, her view of the world, and her own place in it as well as how “women’s fate” is seen and valued, namely, as a special fate, not as a fate of the somewhat mythically understood core of “our people”.

petrovicdesnica@yahoo.com